

EUSKAL-SORGIÑAK eta ARANTZAZU

“Sorgiñak ba dira. Izena duen edozein gauza, munduan arkitzen da. Sorgiñak ere, izena dutelako, egizko izatea daukate. (Azkue, Eusk.-Yakintza, t. I orr. 376)”.

Erri xumearen ezpañetatik yaso zituan itz auek Azkue Yaun Agurgarriak.

Erriak eztu, bear bada, gauza sakonik yakingo, baiña filosofiurrun pixka bat ba du esanera onek, sylogismo bat baitirudi.

Gizona gizon danetik agertu izan da sorginkeria munduan. Eta esango nuke, sorgiñak, bein, aizearen egahatan zijoaztela, Euskalerrria aukeratu zutela erroak bota, eta bertan gelditzeko.

Izan ere, Euskalerrrian aña sorginkeri eztager Europa guztian. Menéndez y Pelayo Yaunak dionez “España omen da sorginkerien txokorik goituena”. Eta Iribarren Yaunaren iritzian “Zugarramurdi Naparru-aldeko sorgin-batzarrak, España ta ia-ia Europa guztiko o-petsuenetakoak omen ziran” (Iribarren, Retablo de curiosidades, 226).

Amabots-amaseigarren gizaldietan batez ere, sorginkeriz ondaturik zirudin gure erriak. Erri-xumearen irudimen-aotan etzegon besterik. Alde guztietan ikusten zituzten sorgin-sorginkeriak. Eta Yaungoikoak daki zenbat kalte eta ondamendi zekarkien gai onek, Euskalerrriko oitura onek. Agintariak eskua sartu bear izan zuten gauzak garbitzeko, ta sorginkeria erriaren biotzetik uxatzeko.

Egin-ahalak eta zazpi egin ziran sorginkeriaren aurka. Erri-Agintariak ez-ezik, eliz-gizonak ere etzeuden lo, ta bereak eman zituzten erri-oitura garbien alde.

Ta edestiak diona siñestu nai baldin ba degu, Arantzazu ta Arantzazuko Prailleak gogoko yokatu zuten lan ontan.

Arantzazuko Amak errukiz begiratu zun bere erriaren ondamen-dia, ta uso mandatari antzo, bere arnasarekin bialdu zitun Arantza-

zuko Komentuko Prailleak, sorginkeriz yota zegon erria garbitu zezaten.

Arrotu dezagun, laburkiro, sorginkeria euskal-biotzean; eta ikus dezagun, ondoren, zer egin zuan Arantzazuk erriaren alde.

* * *

Sorgiñak ba dira, esaten omen du erriak. Eta bereala irudimenak egoak zabaltzen ditu, txinpart besterik eztana, izugarritzko sugar bezela ikusirik. Belar txar auek bereala ugaritzen dira baratzetan...

Alaxe dakusgu gure erria bi gizaldi zear.

Nondik eldu zaigun sorginkeria?

Luzuriagak dio, bere Arantzazuko Amaren edestian, Prantzi-alde-tik etorri zan gizon yakintsu ta sorgin ospetsu batek zabaldu zuala sorginkeria Euskalerrian. Erri asko engañatu omen zituan, eta gauza ta gaiztakeri txar asko erakutsi yendeari. Batez ere, deabruarekin ar-emanak erakutsi emen zizkien.

Ola edo bestela izan baldin ba zan, eztakigu.

Sorgin-txokorik, ospetsuenak, Naparru-aldean sortu ziran; Zugarramurdi ta Viana'ko akelarreak entzute aundikoenak. Sorgiñak aizearen egahatan zijoazten akelarrera. Zera esaten omen zuten egahaka asieran:

“Odei guztien azpitik,
Sasi guztien gaiñetik”.

Eta batzuk aker-bizkar-gaiñean; eta beste batzuk, eskoba-kirtene-tan yoaten omen ziran. Aiek, egahadun sugeetan, eguratsetik txiruluri txistuka. Besteak, xagu-zahar edo moxolo gaiñean.

Gabardi-inguruan, batzarrean batzen ziran, akelarren, dantzan, yolas-lizunkerietan, eta deabrua gurtutzen. Oillar bat eramaten zuten, bere kukurrukuakin goizaldea noiz zetorkien, iragarri zezaioten.

Deabrua agiri baiño len, tximista bat entzuten zan akelarrean, izugarritzko trumoi-ots batekin. Sorgin guztiak urbiltzen zitzaizkion, buztanak bere izen garbia galtzen duan tokian muiñ ematera.

Esakera zaill auek sorgiñenak dira, erriaren burubidean:

“Adarrak okerrak Akerrak ditu;
Okerrak adarrak akerrak, Bay”.

Deabrua aker-yantzian agertzen zitzaien batzutan. Beste batzutan, mando-irudian. Bekoki-aldean adarrak zituan, eta baita buru inguruan ere. Bekokiko adar aundi batekin, akelarre guztia argitzen

zuan, eta aotik irtetzen zitzaion kiratsa, jasan-bearra zuten sorgiñek, itzik esan gabe.

Yaungoikoa ukatu bear izaten zuten, lenen-lenengo, bere lege ta Santuak zapalduz; ondoren, Deabrua, errege ta yabetzat artu. Ezker-begian, zapo txiki baten irudia ezartzen zien, sorgin eta menpeko zitzaian zantzu. Pizti zatar au estimagarri zuten oso, aien erraietatik edena ateratzen baitzuten beren sorginkeriak egiteko.

Bi erakoak ziran zapoak: yantziak eta yantzigabeak. Lenengoe-kin beren ukenduak egiten zituzten. Bigarrenak "zaintzailleak" ziran, eta aideetatik egan egiteko-eta lagunak. Sorgiñak bere eskuz yanaria ematen zioten, eta alkarrekin itzegin. Sorgin batek, auz-maisuen aurrean, bein bularra eman ziola bere zapoari aitortu zun

Oillararren bigarren kukurrukuan, deabruaren indarraren bidez, animala biurtzen ziran, eta katu, katanar, txakur, azeri edo beste edozein animaliren gorputzez yazten ziran, toki ta alderdi guztietan-kalte egiteko. Aldi batean, baten batek kalterik egiten ez baldin ba zun, zigor-arazten zun Batzar-Nagusi deabruak, danen aurrean.

* * *

Zikinkeri ta zozokeri auek, eta beste asko, erriak egi-egitzat artzen zituan. Erri-irudimenaren beroa!

Arria yausten baldin ba zan, sorgiñak. Legorrak euskal-soroak as-tintzen baldin ba zitun, sorgiñak. Ekaitzak, eriotzak, frutuen kalte ta zorigaitzak oro, sorgiñari erasten zizkion erriak, Gabeko pizti guz-tiak, katuak, moxoloak, azeriak, txakurrak: sorgin eta sorginkeri.

Erriaren irudimena!

Gauzak bide ortatik iraun ez zezaten, Agintarien laguntasuna es-katu zan. Baiña erri txikietako Alkateak etzuten bekokirik naiko, aiek ere gaitzak ikututa baitzeuden: sorgiñetan siñesten zutelako, edo sorgiñak aideetako ziralako, edo-ta, bildur-lurruna barruan ze-ramatelako.

GORAGO YO BEAR IZAN ZUTEN. Eta Kastillako Errege zan Enrike Lau-garregana zuzendu ziran, sendagarri billa, milla lareun eta iruro-geta seigarren urtean. Auxe Euskalerriko sorgiñen kontra ezagutzen degun agirik zaharrena. Liburu Santuetako esanera gogor ari jarraituki "maleficos non patieris vivere" (Exdo), eskubide zabalak artu zituzten erri-agintariak sorginkeriaren garbitzeko.

Milla ta bosteungarren urtean, Españiko Tribunal Nagusiak bere gain artu zituan euskal-sorginkeri kontuak. Durango ta Anbotoko sorgiñen aurka asi zan. Deabrua aker-eran agertzen zitzaiea, aitortu zuten Anbotoko sorgiñek. Eztakigu zer egin zuten agintariek sor-gin aiekin. Eriotzakin garbitu? Baliteke.

Zazpi bat urte geroxeago, Naparru aldeko ogeitabederetzi emakumeri eriotz epaia eman zieten. Anbotoko sorgiñen pareko omen ziran, diote agiriak.

Beste zazpi edo zortzi auzi gutxienez izan zituzten euskal-sorgiñek, amaseigarren gizaldi-zear. Batez ere, Naparruan, milla bosteun eta egoitabost eta ogeita zazpigarren urteetan. Amaika ta bederatzire urteko bi neskatillek ezagutu arazi zuten Tribunal-aurrean sorgin batzar ospetsu bat. Ezker-begiko zantzu txiki baten bidez, sorgin guztiak ezagutuko zituela, esan zuten neska aiek. Kartzelan sartu zituzten berrogeita amar inguru sorgin, eta zigorkatu.

Urte auetan, Karlos Bostgarren Emperadorearen aginduz, Fray Juan de Zumarraga izan zan aukeratua, Bizkaiko lurraldetan sorginkeriaren aurka lan egin zezan.

Milla bosteun eta ogeitamargarren urtean, Ondarrabin izandako Batzar Nagusi batean, sorginkeria oso zabaldurik zegoala inguruetan, eta erriak garbitu egin bear zirala, erabaki zuten.

Berebat, urte gutxi ondoren, milla bosteun eta larogeitaemereztzian, Tolosako Batzarrean, sorginkeriz beterik zeuden inguruak garbitu egin bear zirala agindu zuten.

Alperrik.

Amabost urte geroxeago, Ordiziako Batzarrak sorgiñen kontra ari ziran.

Milla seireun eta ogeita bateko dokumentu batean, Probintzi guztia sorginkeriz ondaturik dagoala, dagiri, eta gaitz asko zegitela. Sorgin bi, mirariz idoro zituztela, ta Azpeitiko espetxean omen zeudela.

Ainbeste erabaki ta dokumentuk etzuten ondorengorik. Zigorkadarik aundiena, milla seireun eta amargarren urtean artu zuten Zugarramurdiko sorgiñek. Auzitara eraman zituzten sorgiñik ospetsuenak, eta izugarrizko aitortzak atera zizkieten. Seik, sugarretan arkitu zuten eriotza, ta lau irudian erre zituzten, espetxean zeudela li baitziran.

Eriotzeratu baiño lenago, galderaz yosi zituzten sorgiñok auzimaisuek. Akelarrean zer egiten zuten, nortzuk biltzen ziran, deabrua benetan agertzen ba zitzairen, eta abar.

Irudimenak eman-ala erantzuten zutela dirudi agirietan.

Izan ere, aldi oietako dokumentuak parregarriak dagerz. Eriotza ezbaña, sendagillea obe letorkiekean sorgin gaixo aiei.

Akelarreak ba zituztela esan zuten amar erritatik, bitan soilki zan egi. Bestetan, irudimen. Eguratsaren egahatan zijoaztela? Etzuten irudimen kaxkarra! Akelarrera yo baiño lehen, loak artzen zitun. Gero, gerokoak...

Zer esan? Eztakigu Milla seireun eta ogeigarren urtean, agiri bat argitaratu zan “con pena de excomuni3n contra los que dicen que no hay brujas y que no van por los aires” (Azkue-Euskalerriarren Yakintza, t. I, p. 398 or.). Nola ez erriak siñistu sorgin-gauzak? Zergatik, bestela, eriotzarekin, kastigatu?

Avellaneda Yaunak, Logroñoko auzi-maisu izanik, eun sorgin baiño geiago arkitu zituala Zaraitzu-aranean, aitortzen du; Erronkari aldean, eun da ogei; Iruña-ingurumarian, berreundik gora omen ziran. Sorgiñak beren ukenduak egiteko, ume yayo-berriak iltzen omen zituzten, eta lurpetik gorputzak atera, biotzak kentzeko, “como yo por experiencia lo he hallado ser asi”, dio gaiñera.

Zer eskatuko erriari? Sorgin-sinismena, oso sakon zegoan erriaren biotzean. Ona emen, adibidez, noraño: agure zahar bat yoan zitzaion sorgin bati, gaztetasun eta kemenaren eske. Bereala gazte ta bizkor egingo zula, erantzun zion atso zahar sorgin arek. Belarukendu batzukin lo-arazi zun, eta gero laban batekin zati-zatika puskatu agurearen gorputz ximela. Ontzi baten sartu zituan gorputz-puskak, xagu-zar-odola, sugedorrien eztenak, triku-arantzak, epergaraunak, ainbat belar-mota, ta abar... Itz yarioka jarri zan sorgiña, konjuruak ezker-eskubitik zerizkiola.

Agurea bizkortu bai bizkortu zan, baiña beste munduan, eta sorgiñak sugarretan ordaindu zuan bere “utsa”.

Eta bukaera berbera izan zuten sorgin ziruditen ainbatek. Lapurdin, millakak erre zituzten sorginkeri-kontuagatik.

Zer esan genezake?

Avellaneda auzi-maisuak, milla bosteun eta ogeitazazpigarren urtean, dana egi zala zion. Gizaldi bat geroxeago, Alonso de Salazar auzi-maisuak, dana, edo ia dana, gezur eta irudimen zala. Lenengoak, “como yo por experiencia he hallado ser asi”. Bigarrenak, berriz, “las cosas que dicen que pasan y hacen como brujos, no se han podido comprobar... son todas vanas e inciertas... sueño o flaqueza del cerebro”. (Ikus, azken-aldian, dokumentu oien eta lan guztiaren iturriak non arkitu ditudan.)

Zeiñi siñestu?

Caro Barojak ere, gaia sakondu ondoren, bigarren aldera yotzen du, eta deabrua gurtzen zutela, eta abar lizunkerik, gezur derizkio.

Zana zala, erriak gogotik siñesten zun, eta erri etzanak ere bai, lehen esan “eskomunioak” agertzen duan bezela.

Izan naiz ez izan, erriari zekarzkion kalteak, kopura eziñezkoak ziran. Luzuriagak dion bezela, ta agiritan ikusi genezakenez, Euskalerrria guztiz ondaturik zegoan. Logroñoko auzi-maisuak eta erri-agintariak, ahalak eta bost egin zituzten, alperrik ordea.

Sorginkeria gordiñetan zegoalarik, Espainiko Felipe Irugarrena Arantzazura eldu zan erromes. Milla seireun eta amarrean zan. Eta sorgin-sorginkeriz gaiñezka zeudela jendeak, jakinarazi zioten erri-buruek.

Bat-batean, eskutitz eder bat idatzi zion Erregeak Kantauriko Prantziskotarren Nagusi zan Santanderko Fray Juan.

Sorginkeriz oso kutsuturik zeudela Kantauriko erriak jakin-arazi ziotela Arantzazun izan zanean, diotsa idazki artan, eta biderik egokienak ezarri zitza, "ponga de su parte los medios necesarios de predicación, doctrina y enseñanza; y por ser negocio de tanta consideración como véis, y que Nuestro Señor es muy deservido, y que no acudiéndose al remedio con brevedad se puede esperar muy gran daño. Os encargo mucho, que, en recibiendo ésta, preveáis, y ordenéis, que algunos de los Religiosos de los Monasterios de vuestra Orden, más doctos, y de vida más exemplar, vayan con brevedad a las partes de dichas sierras y montañas, que son de vuestra Provincia, a predicar Nuestra Santa Fe Católica con el fervor, y santo celo que conviene, de manera que, los que estuvieren tocados de esta mala secta, se aparten de ella, y sirvan muy de veras a Nuestro Señor. Y si para conseguir tan santo fin, fuere necesario usar de otros medios demás de la predicación, lo harán los dichos Religiosos, en forma, y de la manera que les pareciere". (Luzuriaga. "Paraninfo Celeste", 2'garren liburuan, 54 orr.)

Prantziskotarren Nagusiak Arantzazura itzuli zituan begiak. Andre Mari zegon bertantxe agertu-berri, ta Beronen dirdaiak lagun zezaioketen.

Arantzazura etorri zan Praillerik egokienak aukeratzera. "Yakintsuak, on-bidean aurreratuak izan ditezela", eskatzen baitzion Erregeak.

Baziran ordun, gisako Prailleak ugari, ta egokien zerizkionak begiz yo zituan: Fray Martin de Ocariz, Fray Juan de Sigarroa, Fray Pedro de Aguirre Arostegui eta Fray Domingo de Sardo.

Bazuten arloa: sorgiñen eta sorgin-kutsutuen aurka lan egin, alik eta zearo garbitu arteño.

Arantzazuko Amaren irudi bat zeramatela, eta berotasuna gar-gar biotzetan, Logroñoruntz zuzendu zirean Prailleak, Auzi-Tribunal Nagusiaren gizonengana. Iru ziran Prantziskotarrak, laugarrenak, Fr. Pedro de Aguirre Arostegi'k, makal xamar zegoala-ta, ez baitzien lagundu.

Logroñoako auzi-maisuek arrera ona egin bakarrik ez-baiña, agin-pide ta eskubiderik aundiena ezarri zizkieten gure Prailleai, lan gogor ura bidezko ta errezago izan zitzaien.

Bide onera biurtzen zirean guztiak, etzutela kastiguen penarik izango, balzik parkamen eta arrera on, yakin-arazi zien Logroñoko Agintariek erriei.

Gero Iruñako Obispo Yaunaren oiñetan auspeztu ziran iru Prailleak, lanean asi baiño lehen, onespen-eske. Oso atsegin izan zitzaion Obispo Yaunari eskari ura, eta idazki batzuk zabaldu zituan bere aginpeko barrutian, iru Praille aiei bide guztiak egokitu, ta lagun zitzaleten beren lanean.

Bakoitzak bere lan-arloa aukeratu zun. Fray Martin de Ocariz, Arakil eta Burunda aran-tokietara zuzendu zan. Fray Juan de Sagarroa, Baztan-mendietara. Eta Fray Domingo de Sardo, Bost Uri ta inguruetara.

Naparruko Errege-ordeko Agintariak, erri-gizon-emakume guztiak Elizan bildu zitezela prailleen itza entzuteko, agindu zien bere menpeko agintari ta erri-yaun orori.

Etzuten, bada, ostoporik bideetan; ate guztiak zabalik zeuzkaten. Lanari ekin eta biotzak bigundu ta biurtu, auxe zan aien arazoa.

Ta gogotik ekin zioten. Biotz gogor eta ankerrenak, bereala xamurtu ziran. Nola ez, Arantzazuko Amaren arnasarekin itz egiten baitzuten? Aldi artan artu zun euskal-sorginkeriak sastakadarik aundiena. Auzi-maisu ta eriotz-kastiguak iritxi eziña, Arantzazuko Amak iritxi zun bere Prailleen bidez.

Itzlariak Bere irudia erakusten zuten agiri-agirian, itzaldietan.

Baiñan Arantzazuko Amak geiagorik egin zun berena zan erriaren alde.

Edesti ta Ele-zaharrari siñestuki, Berbera agertu omen zitzairen, bere Semea besoetan, eta *euskeraz* itzegiten, sorginkeriak utzi ta kristautasun zintzora biurtu zitezen. Auzi-maisuen aurrean aitortu zuten, Arantzazuko Ama agertu zitzailela, ta euskeraz itzegiten ziela.

Geienak bide onera biurtu ziran, baiña ez guztiak. Entzun-gogor eta biotz biurri batzuk, etzuten sorginkeria utzi nai, ta Prailleen itzari yaramonik egin. Ordun itzlariak erabaki au artu zuten: Arantzazura bialdu biotz-burugogor aiek.

Esan eta egin. Argizaria sutan bezin azkar bigundu omen ziran, dio Arantzazuko edestiak. Nork yasan, biotz gogorrik, Arantzazuko Amaren begira gozoa?

Prantzi-aldetik ekarri zituzten Arantzazura sorgin batzu, ta Yaunaren bidera itzuli ziran, sorginkeriari saietsa emanik.

Gurasoek urruti-aldetik ekarritako seme-alaba koxkor batzuk, Arantzazuko Amaren irudi dirdaitsuaren aurrean, zera esan zuten ikusi ta batera: "Ona emen, deabruaren aginpean, Akelarreko zapolarrean genbiltzala, sarritan agertu izan zaigun andere ura. Auxe

zan izan ere gurekin itzegiten zuna!" Eta edeslariak, itz auek dakarki, Ama Birjiñaren aotik jasoak bezela: "Ene seme-alaba txipi laztantxoak, ofizio zital ori eutzi egizu. Biurtu zaitetz Yaungoiko Poderosoagana, Kristau ona bezela; siñesten dezula Jesu Kristo Kriadore ta Redentoreagan, eta aren Fede Santa Katolikan, Eleiza Ama Santak siñesten agintzen dituan moduan." (Luzuriaga, "Paraninfo Celeste", 2'garren liburuan, 61 orr.)

* * *

Arantzazuko Amaren agerkundeak, Euskalerrriaren bi gaitz aundienak sendatu zitun: anai arteko euskal-gorroto-guda, ta Euskalerrria kutsuturik eta eri zedukan sorginkeria.

Iru Prailleak berena bete zuten. Ain zuzen, Don Alfonso de Becerra Inkisidore Yaunak, idazki eder bat egin zion, esker-onez, Arantzazuko Komentuko Nagusiari. Idazki orretan, beste aleun itz eder artean, itz auek irakurri ditzakegu: "Iru Praille ospetsu oiek diotena, ots, Akelarrean zapo-zaintzen zeuden neska-mutilleri Arantzazuko Ama Berbera agertu zaiela, bagenekian, neska mutil oien aotik entzunik."

Luzuriagak diona egi baldin ba da, Logroñon eta Arantzazun datzate oien agiriak.

* * *

Ta... ordutik aurrera, euskal-zero oztiñean, sorgiñak aizearen egahatan kaltegarri ez-baiña, Arantzazuko Andereñoaren irri-barre ongarrria dabil uso-mandatari, gizon eta euskal-erri guztien biotzetan "PAKE TA ONA" ixuri ta ixuri...

Berasaluze'tar S. A.

BIBLIOGRAFIA

Menéndez y Pelayo, Marcelino. "Historia de los Heterodoxos Españoles", tomo II, 666-670. Madrid, 1880.

Luzuriaga, Juan de. "Paraninfo Celeste", libro II, cap. VII. Madrid, 1660.

Iribarren, J. M. "Retablo de Curiosidades".

Baroja, Julio Caro. "Los Vascos", cap. XXII, pp. 458-480.

Sandoval. "Historia del Emperador Carlos V", libro XVI, pp. 830 y siguientes.

Gorosábel. "Cosas notables de la Provincia de Guipúzcoa", tomo I, pp. 351 y ss.

"Constituciones Synodales de Calahorra y de la Calzada", lib. V, tít. VII. **Constitución única.**

"Constituciones Synodales de Pamplona", lib. V, cap. I.

Lizarralde, P. Adrián de. "Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu", cap. XX, pp. 249-256. Aránz. 1950

Azkue, Resurrección María de. "Euskalerriaren Yakintza", tomo I.

Campión, Arturo de. "Narraciones Baskas", Colección Zabalkundea, N. 6, pp. 35-51.

Gárate, Justo. "El diablo sabía euskera". *Eusko-Yakintza* VI (1952). pp. 60-75.